

УДК 81'373.22:[811.11+811.16]

ББК 81.2-3

ОДОРАТИВНА ОЦІНКА В СЕМАНТИЦІ ГЕРМАНСЬКИХ І СЛОВ'ЯНСЬКИХ ФІТОНІМІВ

УСИК Л.М.

Черкаський державний технологічний університет

У статті здійснено когнітивно-ономасіологічну реконструкцію значень одоративної оцінки в семантиці німецьких, англійських, російських та українських назв лікарських рослин. Виділено ключові мотиватори, що формують значення одоративної оцінки в зоні ознаки фітонімів та обґрунтовано їхню кореляцію з першим рівнем когнітивної діяльності людини в процесі номінації рослин. Визначено, що мотиваційним підґрунтям одоративних оцінок виступають основні параметри запаху, який виділяє рослина: інтенсивність, характер, супровідна якість та наявність еталона перцепції запаху. Виконано зіставний аналіз на матеріалі германських і слов'янських мов, з'ясовано спільні й відмінні когнітивні механізми формування семантичного компонента одоративної оцінки.

Ключові слова: фітонім, оцінний компонент, когнітивно-ономасіологічна реконструкція, одоративна оцінка, етапи когнітивної діяльності, мотиватор.

The article presents the results of cognitive onomasiological reconstruction of olfactory estimation as a semantic component of medicinal plants' names in the German, English, Russian and Ukrainian languages. In the process of study the key designators that form olfactory estimation semantic component in the onomasiological feature of the phytonyms have been singled out, and their correlation with the first level of a man's cognitive activity in the process of designating plants has been proved. The motivational basis standing behind the olfactory estimation semantic component is constituted by basic characteristics of smell such as intensity, quality and the reference standard for this mode of perception. The data obtained from the languages under consideration have been compared to find common or different strategies of embedding the meaning of olfactory designation into the semantic structure of phytonyms.

Key words: phytonym, evaluative component, cognitive onomasiological reconstruction, olfactory estimation, stages of a man's cognitive activity, designator.

Одним із фрагментів національно-мовної картини світу, який усе частіше стає предметом розвідок у руслі когнітивної лінгвістики, є назви рослин, зокрема, назви лікарських рослин. Зближення лінгвокультурологічного напрямку вивчення мовних явищ та етнотаніки, напрямку, що виник у 80-х роках минулого століття і метою якого є вивчення широкого спектру способів взаємодії людини та рослинного світу, що охоплює сфери біології, медицини, економіки, культури та суспільства, виявився досить плідним і в плані лінгвістичних досліджень.

Зростання наукового інтересу до аналізу фітонімів зумовлене тривалим і постійним контактом людини з природою, у ході якого людина пізнавала властивості рослин, можливості та способи їх використання та фіксувала у процесі номінації їхні найважливіші ознаки: канали отримання інформації про довкілля (зорові, нюхові, смакові, тактильні); практичний досвід застосування; і, нарешті, оцінки, базовані на колективній психології різних етносів. Отже, актуальність нашого дослідження полягає в його зорієнтованості на вивчення когнітивної діяльності людини у процесах номінації явищ навколишнього світу, одним із складників якої є оцінна діяльність та її відображення в семантиці мовних одиниць, зокрема фітонімів.

Мета статті – когнітивно-ономасіологічна реконструкція мотиваторів одоративної оцінки як компонента семантики німецьких, англійських, російських і українських фітонімів. Основна мета реалізується через розв'язання конкретних завдань: стисло окреслити засади когнітивно-

ономасіологічної реконструкції фітонімів з оцінним компонентом; виділити мотиватори сенсорної оцінки одоративного підтипу в німецьких, англійських, російських та українських фітонімах і з'ясувати їхнє мотиваційне підґрунтя; реконструювати рівні когнітивної діяльності людини в процесі номінації, відображені у виділених мотиваторах; а також зіставити отримані дані в мовах дослідження.

Матеріалом дослідження послуговували 476 назв лікарських рослин у двох мовах германської групи (німецькій та англійській) і двох мовах слов'янської групи (російській та українській), у семантиці яких виявлено оцінний компонент.

Реалізація поставлених завдань передбачає застосування методики *когнітивно-ономасіологічної реконструкції*, що є особливо ефективною для пояснення процесів і механізмів номінації та мотивації й поєднує процедури класичної лінгвокомпаративістики із методиками, генерованими когнітивною лінгвістикою, що, у свою чергу, значно розширює експланаторну базу обох наук та забезпечує взаємну верифікацію висновків і результатів дослідження [3]. Мовний матеріал проаналізовано за допомогою *порівняльно-історичного методу*, зокрема елементів *прийому внутрішньої реконструкції* для виявлення споріднених оцінних мотиваторів у семантиці фітонімів усередині мовних груп (германської і слов'янської) та *зовнішньої реконструкції* – для пошуку паралелей між групами мов, а також *прийому семантичної реконструкції*, яка розкриває первісний мотив найменування рослин та зміни в їхній семантичній структурі на всіх етапах розвитку кожної з мов. Також залучено *когнітивно-ономасіологічний аналіз*, що в результаті встановлює мотиваційний тип номінації та статус оцінного мотиватора в її ономасіологічній структурі. Згадані методики уможливають проведення *когнітивної реконструкції* для відновлення етапів когнітивної діяльності людини в процесі номінації назв лікарських рослин і *ономасіологічної реконструкції* для пошуку закономірностей семантичних переходів в оцінних значеннях мотиваторів у досліджуваних мовах та мовних групах. Зіставлення результатів, отриманих у мовах дослідження на вказаних тут етапах аналізу, передбачатиме обрання основи зіставлення – оцінного компонента в семантиці фітонімів з метою виявлення ступеня його актуалізації в німецькій, англійській, російській та українській мовах; а також встановлення спільних і відмінних механізмів формування оцінного значення та його мотиваційного підґрунтя.

З урахуванням напрацьованих сучасною когнітивною лінгвістикою різноманітних підходів до визначення поняття *мотивація* та пояснення її механізму, робочим для цього дослідження обрано розуміння мотивації як наскрізної в процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначене в етнічній свідомості (за О.О. Селівановою [9, с. 401]). При цьому критерієм класифікації мотиваційних типів номінацій є концептуальне місце мотиватора в ментально-психонетичному комплексі, який виступає моделлю знань про позначене (див. [8, с. 165]), відповідно до чого авторка виокремила 5 мотиваційних типів: *пропозиційно-диктумну, асоціативно-термінальну, модусну, змішану та концептуально-інтеграційну*.

Оцінний компонент семантики німецьких, англійських, російських та українських фітонімів можна реконструювати в мотиваторах двох різновидів: *модусного* (який формує модусний тип мотивації номінації) та *метафоричного* (що утворює асоціативно-термінальний тип мотивації), крім того, обидва різновиди мотиваторів можуть актуалізувати оцінну семантику в складі змішаного типу мотивації (пропозиційно-модусного, пропозиційно-асоціативного та асоціативно-модусного). Як показали наші попередні дослідження, модусна мотивація не є пріоритетним механізмом творення номінацій лікарських рослин у жодній із досліджених мов, радше, найбільш продуктивним типом мотивації є змішаний [10, с. 41]. Тому, беручи до уваги мету

та обсяг цього дослідження, доцільніше зосередитися на з'ясуванні оцінного підґрунтя мотиваторів безвідносно до мотиваційних типів фітонімів, у яких вони представлені, – власне модусного чи змішаного.

Модус як мотиваційна база найменування ґрунтується на різних пізнавальних функціях: сенсорних механізмах інтеріоризації світу, емоційному сприйнятті, мисленнєвій раціональній обробці, образно-метафоричному уподібненні з опертям на стереотипи, культурну символіку, архетипи колективного позасвідомого [8, с. 166]. Оцінка, що виступає мотиваційною базою творення номінативних одиниць мови, зберігає таким чином нормативну картину світу етносу, транслюючи її від покоління до покоління.

Спираючись на класифікацію оцінних прикметників Н.Д. Арутюнової, у цьому дослідженні розрізняємо в семантиці оцінного компонента фітонімів *сенсорний, психологічний, сублимований* та *раціональний* підтипи [2, с. 198–200]. Модусна мотивація *сенсорного типу* (що передбачає сенсорно-смакові оцінки) відповідно до загального механізму є здебільшого метонімічною, адже на позначення цілого за суміжністю враховується лише його буквальне оцінно-сенсорне сприйняття [8, с. 166]. У процесі номінації лікарських рослин оцінний компонент семантики кожного з типів залучається на відповідному йому етапі когнітивної діяльності людини та фіксується в зоні ознаки ономазіологічних структур фітонімів.

Когнітивна діяльність людини передбачає ряд спеціальних процедур аналізу, головною з яких вважають побудову фрейму з певною кількістю заповнених та поійменованих слотів [5, с. 227]. Щоб вичерпно схарактеризувати рослину, необхідно знати ареал її поширення, час та тривалість цвітіння, ефективність лікування тощо, тому в семантиці фітонімів відображені канали отримання інформації та стадії її подальшої переробки свідомістю. Ці слоти, висвітлені у назві рослини, дають змогу реконструювати той чи інший етап когнітивної діяльності людини, який постає найбільш значущим у процесі інтеріоризації нею дійсності. Сприймання певної рослини органами чуття відповідає *першому етапу* когнітивної діяльності людини в процесі пізнання об'єктів довколишнього світу, коли людина отримує первинну інформацію про рослину. На *другому етапі* відбувається подальша обробка свідомістю чуттєвого досвіду після безпосереднього контакту з рослиною та в ході її вживання. На *третьому етапі* когнітивний досвід людини виходить за межі сенсорних відчуттів і залучає осмислення факторів, які зумовлюють формування специфічних культурологічних концептів. *Четвертий етап* передбачає найвищий рівень генералізації знань про об'єкти навколишнього світу та інтеріоризує результати наукового пізнання [там само].

Отже, як зазначено вище, сенсорні оцінки корелюють із першим етапом когнітивної діяльності людини в процесі номінації, який найтісніше пов'язаний із каналами сприймання інформації, яких традиційно в психології виділяють п'ять (зором, слухом, нюхом, смаком і дотиком). У наукових студіях Н. Панасенко проаналізовано види інформації, отримуваної через органи чуття, та докладно описано мовні засоби її фіксації у сфері номінацій рослин [5; 14]. Оскільки канал зору та слухові відчуття не продукують оцінного ставлення, сенсорні оцінки в семантиці фітонімів поділяються на три підтипи: *одоративний* (оцінки запаху), *густативний* (оцінки смаку) і *тактильний* (оцінки дотику).

Прикметно, що сенсорні оцінки вважають найбільш індивідуалізованими, проте в масиві номінативних одиниць мови мотиватори сенсорного типу ґрунтуються на стереотипних аксіологічних антиноміях свідомості, що передають позитивні та негативні наслідки відчуттів людини. Сенсорні процеси забезпечують найтісніший пізнавальний контакт людини з об'єктивним світом і слугують підґрунтям для подальшої ментальної обробки й мовного позначення. У будь-якому разі оцінка впливає з того відчуття, яке переживає людина незалежно від волі й самоконтролю [8, с. 166].

Особливості сприймання запахів досліджували Б.Г. Ананьєв, О.В. Костюченко, О.М. Леонтєв, О.Р. Лурія, В.Ф. Петренко. Зокрема, О.В. Костюченко встановив, що специфіка сприймання запахів

полягає в інтенсивному емоційному забарвленні, а також у тому, що більшість одоративних характеристик побудована у всіх мовах за смаковими властивостями, що, у свою чергу, робить словесне вираження цієї інформації надто різноманітним і глибоко суб'єктивним [4, с. 149]. Б.Г. Ананьєв визначив такі параметри нюхових відчуттів: 1) якість, залежна від складу хімічної сполуки, та предметність, пов'язана із якістю, бо відчуття запахів є нюховими відчуттями предметів зовнішнього світу; 2) інтенсивність, або сила нюхового відчуття, залежна від сили хімічного подразнення, що діє на нюховий рецептор; 3) тривалість; 4) просторова локалізація джерела запаху й напрям руху легких частинок. На думку Б. Г. Ананьєва, вагомість нюхових відчуттів зумовлена тим, що для людини вони є одним із засобів орієнтації в навколишньому середовищі [1, с. 356]. Дослідник також констатує більш виражене (порівняно з іншими видами перцепції) переживання задоволення чи незадоволення від відчуття приємних або ж неприємних запахів.

Під час аналізу нюхових відчуттів у зоні ознаки фітонімів Н.І. Панасенко рекомендує керуватися такими принципами: враховувати наявність чи відсутність запаху, його інтенсивність, оцінний компонент (приємний, неприємний), суміжні якості (солодкий, кислий), наявність еталона перцепції рослинного, тваринного чи іншого походження [14, с. 36]. Один і той самий мотиватор зазвичай позначає не окремих, а щонайменше два параметри запаху одночасно, наприклад, інтенсивність і оцінний компонент, тому під час аналізу того чи того прикладу буде вказано, з якими конкретно показниками запаху рослини пов'язаний вибір мотиватора з мотиваційної бази.

Щодо першого параметру, тобто *ознаки наявності чи відсутності запаху*, то у всіх прикладах назв лікарських рослин із оцінним компонентом, пов'язаних із каналом нюху, уже закладена інформація про відчутний запах рослини або її окремих частин (найчастіше квітів чи листя). Ця характеристика є об'єктивною на відміну від власне оцінки запаху (приємний / неприємний), яка маркована суб'єктивністю.

Вимір інтенсивності запаху виявляє значення *квантитативної оцінки* в зоні ознаки німецьких, англійських, російських та українських фітонімів, яка поєднує істинну інформацію про об'єкт номінації (сила хімічного подразнення, що діє на нюховий рецептор і залежить від хімічного складу ароматичної сполуки) і суб'єктивний фактор (індивідуальна чутливість нюхового рецептора). Ознака інтенсивності запаху в нашому мовному матеріалі завжди супроводжується ознакою якісної оцінки, отже, обмежимося тут лише деякими прикладами, що ілюструють мотиватори інтенсивності запаху, вказуючи також і на орієнтованість (позитивну чи негативну), що супроводжує основну ознаку. Основну увагу зосередимо на мотиваторах якості запаху в ономасіологічних структурах назв лікарських рослин.

У **німецьких фітонімах** інтенсивний запах пояснює мотивацію німецької народної назви Аврану лікарського – *Niesenkraut / Nieskraut* – чхальна трава/: сильний неприємний запах викликає чхання. Менш вираженою є градація інтенсивності оцінок у прикладах назв лікарських рослин, де запах позначають мотиватори приємного запаху, тому ці приклади проаналізуємо нижче.

В **англійських фітонімах** на інтенсивність запаху вказують мотиватори *aromatic, scented*. Походження прикметника *aromatic* [23] пов'язують зі с.-фр. *aromatique*, лат. *aromaticus* та гр. *aromatikos* (aroma – приправа, прянощі з солодким запахом): англ. *Aromatic weed, Aromatic plant* – Гаультерія лежача (рослина не має запаху, проте під час замочування листя в теплій воді утворюється ефірна олія з характерним гостро-солодкуватим запахом). Прикметник *scented*, що позначає інтенсивність запаху рослини в англійській народній назві Пижма звичайного (*Scented fern*), походить від лат. *sentire* “відчувати, сприймати, розрізняти, чути, бачити” та в англійській мові завжди належить до приємних запахів. Значення “просочений запахом, ароматом” вперше зафіксоване в англійській мові близько 1690 р. [там само]. В англійських фітонімах градація інтенсивності запахів не виражена в мотиваторах неприємного запаху.

Модусними мотиваторами на позначення інтенсивності запаху в **російській та українській мовах** є лексеми зі значенням “пахнути”: рос. *Маренка пахучая, Ясменник пахучий*; рос. *Марена*

пахучая, Пахучка – Маренка запашна; *Пахучка, Пахучка болотная* – Багно звичайне; *Пахучая трава* – Деревій звичайний; укр. *Маренка запашна, Маренка пахуча, Пахуча лепеха, Пахучка* – Аір тростинний, *Пахнючка, Пахнючок, Пахнюшка* – Дика груша.

“Словник української мови” визначає *пахнути* як “видавати, виділяти який-небудь запах” без конкретної вказівки на позитивну чи негативну оцінку [21, с. 100]. Але, враховуючи словникові дефініції та отриману з ботанічних довідників інформацію про властивості й особливості застосування вище згаданих рослин, можемо стверджувати, що, крім інтенсивності, в основу наведених назв покладена позитивна оцінка запаху.

Що ж до російської мови, то оцінки запахів різної інтенсивності спостерігаються в прикладах із мотиваторами неприємних запахів. Приміром, народна назва *Вонючка* позначає кілька рослин із характерним запахом: Болиголов плямистий, Аір тростинний, Цикуту отруйну, Клопогін смердючий та Валеріану лікарську. Інтенсивний неприємний запах послугував мотиваційною основою для назви *Клопогон вонючий* – Клопогін смердючий; також мотиватори інтенсивності запаху вдалося виявити в народних назвах Пасльону чорного *Бздюха, Бздюжник*.

В українській мові, як і російській, можна виокремити мотиватори, що позначають квантитативну оцінку. Інтенсивність є більш вираженою в назвах з мотиваторами неприємного запаху: укр. *Смородина* (народні назви цієї рослини *Сморода, Смородух*), *Клопогін смердючий*, укр. *Запридух* – Белладонна звичайна.

Під час аналізу мотиваторів **квалітативної оцінки** запаху найбільше складнощів викликає інтерпретація зорієнтованості оцінки, оскільки у віднесенні запахів до приємних чи неприємних значну роль відіграє суб’єктивний фактор. Як зазначають деякі дослідники, на відміну від смаку, більшість атрибутів запахів не є еталонними: важко підібрати еталон для смердючого, духмяного чи стійкого запаху [7]. Оскільки наш мовний матеріал містить оцінні значення, уже закріплені в ономасіологічній структурі номінації, встановити вектор оцінки можна шляхом реконструкції первісного значення мотиватора.

Так, мотиватором негативної оцінки запаху в **німецькій мові** є лексема *stink-* (“stinken” – смердіти, виділяти неприємний запах [25]), приміром: *Stinkkresse* – Хрінниця смердюча, *Stinkendes Wanzenkraut* /смердюче блошине дерево/ – Актея смердюча, *Stinksbaum* /смердюче дерево/ – Терен степовий та інші. Згідно з “Етимологічним словником німецької мови” дієслово *stinken* (а також англійське *stink*) походить від с.-в.-н. *stinken* та д.-в.-н. *stinchan*, де воно мало значення “виділяти запах, пахнути”, навіть “виділяти приємний запах” [24]; отже, спостерігаємо трансформацію значення мотиватора в ході історичного розвитку німецької мови, а саме перехід від квантитативної до квалітативної оцінки.

Мотиватор неприємного запаху *faul* (тухлий, затхлий) не має паралелей у зіставлюваних мовах: *Faulbaum* /тухле дерево/ – Жостір проносний, *Faule Juden* – Пізньоцвіт осінній.

Компонент позитивної одоративної оцінки в німецьких фітонімах є експліцитним: *Wohlrichendes Berggras* – Пахуча трава звичайна, *Wohlrichende Veilchen* – Фіалка запашна.

В **англійській мові** більшість лексем-мотиваторів позначає позитивну оцінку запаху. Зосібна, таким мотиватором є прикметник *sweet*: англ. *Sweet smelling grass, Sweet flag root, Sweet cane* – Аір тростинний; *Sweet milfoil* /запашний деревій/ – Деревій польовий, *Sweet violet, Sweet-scented violet* – Фіалка запашна; *Sweetroot* – Аралія безколючкова. Запропоновані приклади потребують детальнішого аналізу, оскільки прикметник *sweet* тут є показником супутньої якості запаху та ілюструє синкретизм відчуттів смаку й запаху. Оскільки більшість згаданих рослин, що використовуються в медицині, мають гіркий смак, то прикметник *sweet* передусім має відношення до їхнього запаху, що загалом сприймається як приємний.

Використання супровідної якості (смакових відчуттів) на позначення запаху позиціонують як синестезію: йдеться про психологічний феномен, суть якого полягає у виникненні відчуття однієї модальності під дією подразника іншої модальності [11, с. 496]. Фізіологічні механізми

синестезії, що забезпечують крос-модальні переходи, спричинені тим, що стимуляція певної модальності надходить не лише в специфічні для неї проєкційні зони мозку, а й по колатералях – бокових відгалуженнях аксонів – у неспецифічні для неї проєкційні зони інших модальностей. Таким чином, на основі рецепції однієї модальності у сприйнятті реконструюється цілісний інтермодальний образ [6, с. 63]. Зарубіжні психологи визначають синестезію як універсальну форму домовної категоризації, що забезпечує узагальнення на рівні організму [13]. У номінаціях лікарських рослин з оцінним компонентом можна реконструювати лише два види синестезії, одним із яких є перенесення одоративних відчуттів на смакові.

Мотиватором модусного типу в семантиці фітонімів є також прикметник *fragrant*, що сягає лат. *fragrantem* “запашний” та і.-е. **bhrag-* зі значенням “пахнути”, проте відповідних лексем-мотиваторів не виявлено в ономасіологічних структурах фітонімів в інших мовах дослідження: англ. *Fragrant sumac* – Сумах ароматичний.

Мотиватор на позначення неприємного запаху виявлений у народних назвах Блекоти чорної (*Stinking nightshade, Stinking Roger*), Жовтозілля лучного (*Stinking-Alexander, Stinking-Willie*), Жостеру проносного (*Stink-berry*), Сумаха ароматичного (*Stink bush*) та інших. Лексема *stink-* в англійській мові споріднена з відповідною німецькою лексемою, етимологію якої розглянуто вище, та так само набула значення якісної (у якій переважає суб’єктивний фактор) оцінки, на відміну від первісного значення кількісної (у якій переважає об’єктивний чинник) [23]. Аналогічна трансформація виявлена В. Хольманом у ході семантичної реконструкції англійських прикметників та прислівників, значення яких набуло суб’єктивної складової (оцінного значення), не зафіксованої в первісних формах. Такий семантичний зсув автор називає терміном *subjectification* (суб’єктивізацією) і висловлює припущення про його універсальність [12, с. 533]. Авторство цього терміна приписують Е. Траугот, яка простежила семантичні зміни, які полягали в підсиленні або появі оцінного компонента значення в лексичних одиницях зі значенням модальності [15, с. 31–55]. Видається вірогідним припущення авторів про універсальність вищезгаданого явища, оскільки в лексемах неприємного запаху (*вонь, воняти*) у слов’янських мовах також виявлено зсув від квалітативної оцінки до квантитативної, хоча ці лексеми не є спорідненими з відповідними лексемами германських мов (див. далі).

Підсумовуючи дані, отримані в результаті аналізу мотиваторів оцінки запаху в германських мовах, зазначимо, що, попри близьку спорідненість мов, наявність в обох мовах корелятивних ключових лексем на позначення приємних і неприємних запахів та спільне походження цих лексем, ознаки запаху, що слугують базою номінації рослини, відрізняються.

Слов’янські фітоніми, мотиваторами (чи одним із мотиваторів) яких є лексема на позначення приємного або неприємного запаху, кількісно переважають германські, крім того, їм притаманний ширший спектр добору мотиваторів.

У **російській мові** мотиватором приємного запаху є лексема *душистый*, що означає “той, який має сильний, приємний запах” [19, с. 184]: рос. *Подмаренник душистый, Ясменник душистый*, рос. *Душистая акация* – Робінія звичайна; *Душистая астера, Астера душистая, Шерошниця душистая* – Маренка запашна; рос. *Душица, Душмянка* – Розхідник звичайний (листя цієї рослини містить ефірні олії і має різкий запах [26, с. 37]); рос. *Душистый багун*, рос. *Душица, Душниця* – Багно звичайне. В **українській літературній мові** лексема *душистый* не нормативна, проте вона слугує мотиватором народних назв лікарських рослин, що зумовлено генетичною спорідненістю української мови з російською: укр. *Багун душистий* – Багно звичайне; *Мандра душиста* – Котяча м’ята справжня (пряно-смакова рослина з ароматом герані, троянди й лимона: використовується в кулінарії, кондитерському виробництві й парфумерній промисловості [там само, с. 122]).

Мотивація наступних прикладів вимагає ретельного студіювання: рос. *Дурман вонючий* – Дурман звичайний, рос. *Вонючка* (Аір тростинний, Болиголов плямистий, Клопогін смердючий та Цикута отруйна); укр. *Вонючка* – Хрінниця смердюча, *Дурман вонючий* – Дурман звичайний.

“Словник української мови” пояснює *воняти* як “смердіти”, тобто “мати, виділяти неприємний запах, погано пахнути” [20, с. 397]. Тлумачні словники російської мови пов’язують рос. *вонь*, *вонять* із “відразливим, поганим запахом” [16, с. 244], а *вонючка* визначається як “назва деяких смердючих рослин” [19, с. 96]. Утім, у давньоруській мові відповідна лексема-пращур мала значення “пахощі” (російською “благоухание”, тобто приємні пахощі) [22, с. 349]. Етимологічні словники прописують *воняти* як “приємно пахнути”, походження лексеми пов’язують із псл. **vonjati*, похідне від **vonja* “запах” [17, с. 425]. З огляду на такі інтерпретаційні відмінності, тлумачити оцінне значення в зоні ознаки (негативне чи позитивне) потрібно для кожної рослини окремо. Так, якщо порівняти назву Аїру тростинного *Вонючка* з іншими народними назвами цієї рослини в російській мові (*Трость благовонная* та *Пахучка*), стає очевидною позитивна спрямованість оцінки в мотиваторі. Запах Болиголова плямистого (однією із народних назв у російській мові є *Вонючка*) навпаки може викликати запаморочення та нудоту, навіть випадки тяжкого отруєння, отже, у його назві ознака запаху, хоч і заявлена аналогічною лексемою, має негативну оцінну орієнтацію. Отже, той самий мотиватор може породжувати як негативну (у назвах отруйних лікарських рослин), так і позитивну (у назвах безпечних лікарських рослин) оцінки запаху.

Ознака негативної оцінки запаху зафіксована в російських та українських назвах із компонентом *смердіти* та спорідненим із ним *сморід* (у російській мові *смердеть*): укр. *Клопогін смердючий*, *Лобода смердюча*, *Хрінниця смердюча*, *Дурман смердючий*; *Смердюха* – народна назва кількох рослин в українській мові – Бруслини бородавчастої, Валеріани лікарської та Чорнобривців розлогих; *Смердячка* – Лобода смердюча. Витоки слова можна простежити до псл. **smʹrděti* “смердіти”, **smordъ* “сморід”, спорідненого із лит. “smirdėti”, лтс. “smirdėti” та лат. “merda” (фекалії, нечистоти) [18, с. 317]. У цих прикладах зміни первісного значення мотиватора не відбулося.

Назви Смородини чорної в українській та російській мовах мають спільну етимологію та сягають псл. **smorda*, пов’язаного із **smordъ* (сильний запах). Згідно з “Етимологічним словником української мови” назва зумовлена сильним, різким запахом рослини [там само]: рос. *Черная смородина*, *Смород*, *Сморода*, *Смородина*, *Смородон*; укр. *Смородина чорна*, *Порічка сморода*, *Порічка смородух*, *Смород*, *Смородух*, *Смородон*, *Смородина*, *Самородина* та ін.

Останнім, четвертим, параметром аналізу сприйняття запахів, що зафіксовані в назвах лікарських рослин, є наявність *еталона запаху*. Використання того чи іншого еталона запаху в зоні ознаки фітонімів є метафоричним за природою, позаяк інформація, отримана органами чуття з довколишньої дійсності, та емоції, пережиті у зв’язку з цим, зіставляються з інформацією про емоції, пережиті раніше, – та на цій основі обирається мотиватор.

У назвах лікарських рослин виокремлено три класи об’єктів, що є мотиваторами-еталонами приємних і неприємних запахів: 1) еталони рослинного походження; 2) еталони тваринного походження; 3) неживі об’єкти.

У **німецькій мові** виявлені мотиватори-еталони запаху тваринного походження з негативною конотацією: нім. *Läusekraut* /вошина трава/, *Mottenkraut* /трава для моли/ – Багно звичайне (сушене листя своїм різким запахом відлякує комах), *Bocksbeere* /козлина ягода/, *Wanzenbeere* /клопова ягода/ – Смородина чорна, *Ziegenkraut* /козлина трава/ – Болиголов плямистий.

Еталони запаху рослинного походження пов’язані з позитивною оцінкою запаху: нім. *Gichttanne* /ялинка/, *Kienporst* /смолистий, сосновий/, *Moorosmarin* /болотний розмарин/ – Багно звичайне, *Flieder* /бузок/ – Бузина чорна. Щодо кількісної характеристики цієї групи прикладів, то найчастіше еталоном приємного запаху в німецькій мові стає розмарин, тоді як усі інші еталони запаху представлені не більше, ніж двома прикладами.

Мотиватори-еталони запаху, артикульовані назвами неживих об’єктів, можуть мати негативну конотацію: нім. нар. *Scheißbeer*, *Scheißlorbeer* /лайно+ягода/ – Вовче лико звичайне (один із видів

Вовчого лика – за описом Червоної книги України – є декоративною і запашною рослиною [27]; вочевидь ознака інтенсивності запаху трансформувалася в ознаку негативної оцінки, піддрунтям можуть слугувати ще й отруйні властивості рослини).

Однією з народних назв Калини звичайної є *Kalkenbeerenbaum* /дерево з ягодами, що пахнуть вапном/. У цьому прикладі зорієнтованість оцінки нейтральна.

Що ж до **англійської мови**, рослинні еталони сприймання запаху є більш частотними та різноманітними в семантиці фітонімів: англ. *Sweet cinnamon* /солодка кориця/, *Wild rosemary*, *Marsh rosemary* /дикий розмарин/ – Андромеда багатоліста та Багно звичайне, *Carolina jessamine*, *Wild jasmine*, *Yellow jasmine root* – Гельземіум вічнозелений (асоціація з жасмином пов'язана із сильним солодким запахом квітів).

У **слов'янських мовах** також можна простежити тенденцію до використання еталонів-мотиваторів: якщо еталони рослинного походження передають здебільшого позитивну оцінку в зоні ознаки, то еталони тваринного походження – негативну.

Застосування назви запашної рослини як мотиватора в назві іншої є досить продуктивним засобом номінації в **російській мові**. Функцію мотиваторів-еталонів присмних запахів виконують назви мигдалю (*Миндальная трава* – Березка польова: запах квітів березки нагадує мигдаль і вважається приємним, хоча не дуже відчутний), м'яти (*Дикая мята*, *Степная мята*, *Кошачья мята* – Розхідник звичайний), розмарину (*Дикий розмарин* – Андромеда багатоліста, *Розмарин лесной* – Багно звичайне), хмелю (*Дикий хмель* – Буркун лікарський: трава та листя містять ефірні олії; сухі розтерті квітки буркуна додавалися для аромату до тютюну), шавлії: *Шалфей* – Розхідник звичайний; жасмину: *Жасмин* – Цмин пісковий. Менш продуктивними у творенні номінацій фітонімів є мотиватори-еталони, що позначають неприємний запах.

В **українській мові** група прикладів назв лікарських рослин, мотиватором яких є еталон запаху, кількісно значно бідніша. Як і в інших мовах нашого дослідження, еталони перцепції рослинного походження в зоні ознаки тут позначають позитивну оцінку: *Розмарин дикий*, *Дикий розмарин* – Багно звичайне. Зафіксовано два еталони тваринного походження на позначення неприємного запаху: *Блошинник*, *Блошичник* – Багно звичайне; *Клопогін смердючий*. Інших еталонів одоративного сприймання в семантиці українських фітонімів не зафіксовано.

Результати зіставлення мотиваторів фокусування оцінки одоративних відчуттів суб'єкта в процесі номінації певної рослини в досліджених мовах наводять на такі висновки. В англійській та російській мовах спостерігається асиметрія модусу оцінки запаху: позитивні оцінки переважають негативні і кількісно (у плані прикладів), і якісно (у площині кількості мотиваторів, що фіксують цей тип оцінки в назві). У німецькій та українській мовах кількісні відмінності між позитивною та негативною оцінками є несуттєвими (Таблиця 1).

Таблиця 1

Кількісно-якісні характеристики прикладів назв лікарських рослин із оцінним компонентом сенсорної оцінки одоративного підтипу

Підтип сенсорної оцінки		Кількість фітонімів у мовах дослідження			
Одоративна	Модус (спрямованість) оцінки	Німецька мова	Англійська мова	Російська мова	Українська мова
	Позитивна	44	104	79	63
	Негативна	52	27	41	64
	Нейтральна	2	0	0	0
	Усього прикладів	98	131	120	127

Незважаючи на однаковий ступінь спорідненості між мовами в кожній із двох груп, виявлено більше спільних механізмів формування зони ознаки в мовах слов'янської групи – російській

та українській, тоді як у германських мовах зафіксована лише часткова відповідність. Мотиватори-лексеми на позначення присмного запаху є менш частотними в німецькій, проте більш продуктивними в англійській мові та навпаки, в англійській мові менш частотні мотиватори модусного різновиду на позначення запаху з негативною конотацією, більше їх виявлено в прикладах німецьких назв рослин. Перспективи подальших досліджень полягають передусім у залученні до аналізу фітонімів з оцінним компонентом, у мотиваторах яких відображені інші модуси перцепції (смак і дотик). Уважасмо доцільним у майбутньому розширити групи зіставлених мов, а також дослідити специфіку оцінного компонента фітонімів інших мовних груп чи навіть мовних сімей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Теория ощущений / Борис Герасимович Ананьев. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1961. – 456 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – [2-е изд., испр.]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Корольова А.В. Нові виклики сьогоденної компаративістики і контрастивістики / А.В. Корольова // Проблеми зіставної семантики : [зб. наук. статей] / [відп. ред. А.В. Корольова]. – Вип. 11. – К. : ВЦ КНЛУ, 2013. – С. 9–15.
4. Костюченко Е.В. Особенности перцептивной репрезентации одоративной составляющей образа мира / Елена Викторовна Костюченко // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2014. – Вып. 1. – С. 146–151.
5. Панасенко Н.И. Фитонимическая лексика в системе романских, германских и славянских языков (опыт ономазиологического и когнитивного анализа) / Н.И. Панасенко. – Черкассы: Брама-Украина, 2010. – 452 с.
6. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. – 3-е изд. – М. : Эксмо, 2010. – 480 с.
7. Рузин И.Г. Модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Рузин Игорь Геннадьевич. – М., 1995. – 199 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Усик Л.М. Модусний тип мотивації фітонімів у германських і слов'янських мовах / Л.М. Усик // Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference "Topical Problems of Modern Science and Possible Solutions" (September 28 – 29, 2016, Dubai, UAE). – Ajman : Scientific and Educational Consulting Group "World Science", 2016. – № 10(14), Vol.4 (October 2016). – P. 38–41.
11. Allan K. Concise Encyclopedia of Semantics / Keith Allan. – Oxford : Elsevier, 2009. – 1102 p.
12. Hollmann W.B. Semantic Change / William B. Hollmann // English Language : Description, Variation and Context / J. Culpeper, F. Katamba, P. Kerswill, R. Wodak, T. McEnery [ed.]; Lancaster University, Department of Linguistics and English Language. – Palgrave Macmillan, 2009. – P. 301–313.
13. Marks L. The Unity of the Senses : Interrelations Among the Modalities / Lawrence E. Marks. – New York : Academic Press, 2014. – 302 p.
14. Panasencko N. Olfactory information processing channel in medicinal plants' names (based on Germanic and Western Slavic languages) // Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference "Science and Education – Our Future", November 22-23, 2015, Ajman, UAE. – № 4(4), Vol. 3 (Dec 2015). – P. 34–42.

15. Traugott E. C. On the Rise of Epistemic Meaning in English : an Example of Subjectification in Semantic Change / Elizabeth Closs Traugott // *Language*. – Vol. 65, No. 1 (Mar., 1989). – Linguistic Society of America, 1989. – P. 31–55.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

16. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] В. И. Даль. – СПб. : Типография М.О. Вольфа. – 1880. – Т. 1 : А – З. – 640 с.
17. Етимологічний словник української мови : [у 7 т.] / [за ред. О.С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А – Г. – 632 с.
18. Етимологічний словник української мови : [у 7 т.] / [за ред. О.С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 5 : Р – Т. – 704 с.
19. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М. : ООО "А ТЕМП" / – М. : ИНФОРТЕХ, 2006. – 944 с.
20. Словник української мови : [в 11 т.] / [за ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1 : А – В. – 801 с.
21. Словник української мови : [в 11 т.] / [за ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. 6 : П – Поїти. – 832 с.
22. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.] / Макс Фасмер ; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1 : А – Д. – 573 с.
23. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com/>
24. Pfeifer W. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen [Електронний ресурс] / Wolfgang Pfeifer ; [bearbeitet von W. Klein]. – Berlin – Brandenburg : Academie der Wissenschaften, 1993. – Режим доступу : <http://www.dwds.de/>
25. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache [Електронний ресурс] / [Akademie der Wissenschaften der DDR]. – Berlin : Academie der Wissenschaften, 1967 – 1977. – Режим доступу : <http://www.dwds.de/>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

26. Дудченко Л.Г. Пряно-ароматические и пряно-вкусовые растения : справочник / Дудченко Л. Г., Козьяков А.С., Кривенко В.В. ; отв. ред. К.М. Сытник. – К. : Наук. думка, 1989. – 304 с.
27. Червона книга України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://redbook-ua.org/>

Дата надходження до редакції 27.04.2017